

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 4.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2015

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

A magyar vaudeville 1823-ban

A Hasznos Multságok 1823. évi 3. számában egy rövid, de annál becsesebb könyvismertetés jelent meg. Valószínűleg a szerkesztő Kultsár Istvántól való, de az ismertetés végén lábjegyzetben olvasható felhívás nyilvánvalóan és egyértelműen az ő tollából származik: jól beilleszthető irodalmi programjának és szövegkiadáói gyakorlatának sorába.¹ A könyvismertetést, mivel rövid, teljes terjedelmében idézem, a mondatok vagy kijelentésegségek beszámozásával.²

Basselin, és a' Vaudeville Énekek.

(1) Franciaországban Alsó Normandia Tartományában, Vire folyó mellett, ugyan Vire Városában, a' 14-dik Száznak végén, és a 15-dik elején élt bizonyos Basselin Olivier nevű ember, a' kinek kalló malma volt, melly mai napig is Basselin Malmának neveztetik. (2) Ezen férfiú igen vig kedvű vala, és ahhoz képest vig, lágy, könnyű Dallokat készített, mellyeket ő a' vidám társaságokban, maga is énekelgetett. (3) Az ő Énekei többnyire az élet örömeit, a' bort, és a' Cydert, vagy is a' gyümölsből készített bort, melly Normandiának kedves itala, szokta magasztalni. (4) A' szerelemről igen ritkán emlékezik, akkor is tsak a' borhoz hasonlítva, vagy evvel való ellenkezésben. (5) Többnyire az énekeiben bizonyos versezet vagyon, melly más más versezetek után ismét előfordúl. Ezen Éneket Franciaország: »vaud de vire« név alatt isméri. (7) Életében tsak szájról szájra terjedtek, és tsak a 16-dik században szedte azokat öszve H o u x Prokátor, 's a' mint nem ok nélkül gyanítják, az alatt az Énekeknek szavai sokban megváltozván, nem az eredeti valóságokban adhatta ki: (8) utóbb A s s e l i n a' régi Irásmódja szerint ugyan, de nem a' régi nyelv szerint. Mindazáltal a' jó kedvű Francziáknál igen nagy kedvet talált az efféle éneklés, úgy hogy utóbb a' vig, nyájas, és multságos Dallokat, átaljában vau de vire helyett, Vaudevil-nek neveznék,

1 CSÖRSZ Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Multságok »köznépi dall«-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2013, 150–151.

2 [KULTSÁR István], *Basselin, és a' Vaudeville Énekek*, Hasznos Multságok, 1823/3, 17–19.

minthogy náluk igen gyakran az r, l-lel felváltatik: mint p. o. ezen szóban: Pelerin, peregrin helyett, (10) és az egész, víg öröm-érzést foglaljon magában, ' ehhez képest alkalmas legyen a' vidám társaságokban való éneklésre. (11) B a s s e l i n e k Énekei legutólszor Káénben 1821. nyomtattattak ki ezen nevezet alatt: Vaud de vires, d'Olivier B a s s a l i n [sic!] Poete normand de la fin du XIV. siecle, suivis d'un choix d'anciens Vau de vire par M. Louis du Bois, ancien Bibliothecaire*).

* (12) Igen nagy szolgálatot tenne Nemzeti Literaturánknak, a' ki az efféle víg Dallokat, mellyek számtalanok a' mi Nemzetünknel, 's a' barátságos víg társaságokban énekeltetnek, öszve szedné, és szerzőik nevének megjegyzésével kiadná. (13) Mert Édes Gergelynek Danáin, vagy Csokonaynak némelly Dallain kívül, Vodevilekkel nem igen kedveskedhetünk: ha mind latszik is, hogy Tinódi Sebestyénnek, B. Amade Lászlónak, Horváth Ádámnak Gyéniussai, több Magyar víg Énekeseket is támaszthatnának.

Kultsár István *nolens volens* olyan műfajttörténeti problematikához nyúlt hozzá, amelynek kutatása és értelmezése a francia XIX. században épp annyira megterhelt, mert szándékoknak és előítéleteknek kitett volt, mint nálunk ugyanebben az évszázadban szűkebben a bordalok, tágabban a mulatóénekek felgyűjtése, kiadása és értelmezése. Első lépésben vegyük kezünkbe a Caénben 1821-ben megjelent kötetet, és nézzük meg, hogy mit is tartalmaz e könyv, ismertetőnk magyar szerzője mit tartott ismertetésre érdemesnek, és mi az, amit elhagyott mint a hazai olvasó számára nem különösebben érdekeset! Ugyan az ismertetés végén a szerző megadta a könyvészeti adatokat, de rövidítve. A teljes cím a következő: „Olivier Basselin, XIV. század végi normand költő Vaux-de-Vire-jei; következik egy válogatás régi Vaud-de-Vire-ekből, Bacchanáliákból, normand dalokból, költeményekből, melyek vagy kiadatlanok, vagy rendkívül ritkává váltak; értekezésekkel, jegyzetekkel és változatokkal együtt kiadja Louis Du Bois úr, *Régi könyvek könyvtárosa, a párizsi, a tartományi és külhoni több akadémia tagja.*”³ A teljes címben egyrészt kitüntetetten fontos a különféle énekek régi jelzője, s miként az ismertető (1) mondata mondja, a legendás költő a XIV. század végén és a XV. század elején élt. Másrészt igen lényeges, hogy a teljes cím nemcsak Olivier Basselin dalainak közlését ígéri, de a vaux-de-Vire-ekkel rokon egyéb normand darabok közlését is. Maga az 1821-es könyv egy közel félszáz oldalas értekezéssel kezdődik, a máso-

3 *Vaux-de-Vire d'Olivier Basselin, poète normand de la fin du XIVe siècle; suivi D'un choix d'anciens Vaux-de-Vire, de Bachanales et de Chansons, Poésies normands, soit inédites, soit devenus excessivement rares; publiés avec des dissertations, des notes et des variantes*, par M. Louis Du Bois, Ancien Bibliothecaire, Membre de plusieurs Académies de Paris, des Départemens et de l'Étranger, Caén, De l'Imprimerie de F. Poisson, 1821. A belső borító szerint a könyv kapható Párizsban és Londonban is.

dik része a szövegek közlése. A szövegközlésben elől olvasható 62 szöveg Olivier Basselintől; ezt követi egy válogatás normand dalokból, egy – Louis Du Bois szerint – a XV. század közepéről való kéziratból, összesen 34 dal. Majd régi normand dalokat kap az olvasó, „igen ritkává vált nyomtatott gyűjteményekből”: először „egy 1548-ban nyomtatott gyűjteményből”. Ebbe az alosztályba négy új dal tartozik. Majd – figyeljünk a műfajmegnevezésekre! – 16 *bacchanale*, egy *coq-à-l'âne*, egy *chanson en patois normand*, egy *branle double* és egy *branle simple de village* (körtáncok), majd egy *bourrée* szövege, végül egy *ballade caennaise*. És mindezt zárja Jean Le Houx 12 Vau-de-Vire-je, hangsúlyozottan válogatás.

Vagyis a teljes szövegközlés történeti áttekintést ad a normandiai vaudeville-ről a XIV–XV. század fordulójára tett basselini kezdetektől az 1615-ben elhunyt Jean Le Houx munkáiig, és láttatja a vaudeville XVI. századi műfaji környezetét is.

Ezek után térjünk vissza arra, hogy 1823-ban e könyv magyar ismertetője mit emelt ki Louis Du Bois bevezető értekezéséből. Az (1) mondat azért fontos, mert bevezeti a vaudeville normand eredetének leszögezését, vagyis előkészíti azt, hogy a Vaux-de-Vire-ekből a XIX. század elejére miként lett vaudeville. Mint majd látni fogjuk, a normand eredet híveit már a XVIII. század derekától, ha nem is a *nemzeti bordal*, de egy *tartományi bordal* eszméje lelkesítette. A „normand tézis” megerősödéséhez nyilvánvalóan hozzájárult a 18. század derekától az egész országban roppant népszerű színpadi vaudeville léte: a normand eredet hívei folyamatosan leválasztják a Basselin-corpust és a későbbi normand énekfejeményeket. A legerőteljesebb szétválasztást a normand tézis híve, Armand Gasté végezte el, immáron modern filológiai követelmények és felkészültség birtokában, 1901-ben: az ő publikációi zárják le többé-kevésbé megnyugtató módon a vaudeville-ek összegyűjtésének, kiadásának és értelmezésének XIX. századi hosszú történetét. Javaslatá egyszerű: nevezzük azokat a darabokat vau-de-vire-eknek, amelyek a normandiai hagyományhoz tartoznak és Olivier Basselin dalait imitálják, minden mást pedig nevezzünk vaudeville-nek. Szövegközlésének bevezető tanulmányát e megszívlelendő kijelentéssel zárta, ismétlem, 1901-ben:

Boileau itt még egy hibát elkövet. A *vaudeville*, vagy inkább *vaudevire* egyáltalán nem a Szatírából született. A legkorábbi *vaudevire* (XV. század), Basselinnek és vire-i társainak szerelmi dalai és ivódalai [*chansons à boire*], hazafias dalai [*chansons patriotique*] Jean Le Houx költői-kiadói tevékenységének köszönhetően szinte kizárólag ivó-dallá vált (a XVI. század végén és a XVII. század elején). Csak a XVII. század második felében változott át szatirikus dallá (lásd az időrendi összeállítást). A XVIII–XIX. században a vaudeville-tematika rendkívüli módon kiszélesedett: Louis Du Bois például szabadkőműves vaudeville-t komponált. Végül egy sajátos komédiaféle liriko-zenei járulékká vált, amely

ben olyan fontosságra tett szert, hogy végül az egész darabra átment a neve. Ráadásul a *vaudeville* név azokra a komédiákra is ráragadt, amelyekből eltűntek az énekelt versek [couplets chantés], hogy még valóságosítlenebb quiproquos-nak adják át a helyüket.⁴

Igen, e tanulmány szempontjából én is azt javaslom, hogy hagyjuk el a *comédie-vaudeville* áttekinthetetlenül nagy terepét és hosszú történetét, csak tartsuk ott emlékezetünk alján. Úgy tűnik, a kétféle vaudeville különartása gyorsan elfogadottá vált. Amikor 1898-ban megjelent könyvében Nichol Smith Boileau-Despréaux kiadásában a vaudeville-t definiálnia kellett, már így írt: „A *Vaudeville* is a short, gay song, usually of several couplets and a refrain, and sung to a well-know air. (This is not to be confounded with what is now usually meant by a Vaudeville, – a light comedy, intermingled with songs &c.)”⁵ Mert ez a vaudeville *jelene* az 1800-as évek első évtizedeiben, Louis Du Bois ezekhez a *modern* (mai) vaudeville-ekhez képest keresett *régi* dalokat. A Hasznos Mulságokban 1823-ban megjelent könyvismertetésben természetesen szó sincs színpadi vaudeville-ről, miként Louis Du Bois ismertetett könyvében sem. De két évtized elteltével, amikor a Kisfaludy-Társaság közgyűlésén Toldy Ferenc meglehetősen szomorú körképet adott irodalmunk egészének helyzetéről az 1840-es évek elején, ekkor már ő csak a francia színpadi vaudeville-t említette meg.

Mit mondjak a színiköltészetéről? [...] A vígjáték is inkábbára idegen minták felé fordulva, csak töredékesen ábrázol honi életet. Mennyivel gyümölcsözőbb lenne itt a francia vígjátékot és a vaudvillt venni példányul – ha már sajátúton nem akarunk járdalni – mint Bécsnek népi színpadát, mely a magyar népjellemmel semmi rokonságban nem áll.⁶

Az emlékezet megerősítésére a Théâtre de Vaudeville interneten is elérhető szövegbazisa alapján alfabetikus rendbe állítottam a kiadványok címlapján szereplő alműfajok vagy műfajváltozatok megnevezéseit:

4 [Armand GASTÉ], *Le livre des chants nouveaux de vaudevire de Jean Le Houx*, publié sur l'unique exemplaire de l'édition viroise de Jean de CESNE, avec une Introduction et des Notes par Armand GASTÉ, Rouen, Imprimerie Léon Gy, 1901, XXV.

5 BOILEAU, *L'art poétique*, edited with introduction and notes by D. Nichol SMITH, M.A., Cambridge, Cambridge University Press, 1898, 59.

6 TOLDY Ferenc, *Beszéd szépirodalmunk ügyében: Mondatott a Kisfaludy-Társaság VI. közülésében, Febr. VI. MDCCCXLIII.* = Toldy Ferenc irodalmi beszédei, kiadta BAJZA [József], Pozsony, Wigand Károly Frigyes betűivel és költségén, 1847, 233.

<i>à propos-vaudeville</i>	<i>comédie-anecdote</i>	<i>comédie-parade</i>
<i>comédie-parade en vaudeville</i>	<i>comédie-proverbe</i>	<i>comédie-vaudeville</i>
<i>critique des tableaux en vaudeville</i>	<i>divertissement-vaudeville</i>	<i>drame-vaudeville</i>
<i>farce-vaudeville</i>	<i>féerie-vaudeville</i>	<i>folie-vaudeville</i>
<i>opéra-buffon</i>	<i>opéra-comique</i>	<i>opéra-comique et vaudeville</i>
<i>opérette-vaudeville</i>	<i>parodie-vaudeville</i>	<i>revue-vaudeville</i>
<i>tableau-vaudeville</i>	<i>vaudeville anecdotique</i>	<i>vaudeville aquatique</i>
<i>vaudeville-ballet-pantomime</i>	<i>vaudeville égyptien</i>	<i>vaudeville épisodique</i>
<i>vaudeville fantastique</i>	<i>vaudeville fééri</i>	<i>vaudeville héroïque</i>
<i>vaudeville historique</i>	<i>vaudeville militaire</i>	<i>vaudeville nautique</i>
<i>vaudeville-opérette</i>	<i>vaudeville-parade</i>	<i>vaudeville populaire</i>
<i>vaudeville-revue</i>	<i>tableau-vaudeville</i>	

A nehézség itt abban áll, hogy ha a tárgyunkat a XIX. század viszonyulásaiban határozzuk meg a Basselin-jelenséghez, akkor azzal kell számolnunk, hogy e derék Vire városbeli legenda, Olivier Basselin figurája színpadi vaudeville-ek főalakjává is vált. Írt *comédie-vaudeville*-t öröla Frédéric de Courcy és Nicolas Brazier, de Vire város levéltárának helytörténeti anyagában, mely anyag kiválóan jeleníti meg a XIX. századi helyi kisvárosi Basselin-kultuszt, a már emlegett Armand Gasté által írott, 3 felvonásból és 4 képből álló „lírai dráma” kézírata is megtalálható. A darabot először 1910. július 13-án mutatta be a vire-i városi színház.⁷ Vagyis számolnunk kell azzal, hogy a XIX. századi Basselin-kultusz egyik jelentkezési formája a színpadi vaudeville, és bordalok a színpadon is felhangoztak, nem csak a *cabaret*-ban (kocsmában).

Nos, a normand tézis szerint Olivier Basselin énekeit azért nevezték Vaux-de-Vire-nek, mert a ványoláshoz szükséges víz és malom a város völgyében (*val*, tsz. *vaux*) volt. Olivier Basselin, olvasta Kultsár István 1823-ban Louis Du Bois-nál, „Egy vászonkészítő kallómalom tulajdonosa volt, és azt állítják róla, hogy tökéletesítette a gyártási eljárásokat. Mint mondják, e malom áll a legközelebb »Vaux Hídjához a Kötélverők dombjánál«, ma is úgy hívják, hogy Basselin Malom”.⁸ A könyvismertetés (2). mondata még csak általánosságban jellemzi Olivier Basselin énekeit, mondván, hogy ezek *víg, lágy és könnyű* dalok. De a (3). mondat, amely énekeinek a tárgyát rögzíti, fontos volt a könyv ismertetője

7 Vö. *histoire de Vire ou le scriptorium virois a vire-i Mediatheque anyagában*, <http://histoiredevire.fr/index.php/references/83-catalogue-des-manuscrits> [jelenleg nem elérhető].

8 „Il était propriétaire d’un moulin à fouler les draps, du quel on assure qu’il perfectionna les procédés. Ce moulin, qui, dit-on, est le plus voisin »du Pont des Vaux sous le côteau des Cordeliers«, s’appelle encore au jour d’hui le Moulin Basselin.” Du Bois, *i. m.*, 16–17.

számára. Du Bois-nál így olvasható: „[...] a szerző csak a szőlő-, az almaborral, likőrökkel foglalkozik, amiket Normandiában készítenek, ez utóbbi csak IX. Károly óta maradt meg a nép italának, mert ő kivágatta a szőlőket”.⁹ Ez azért döntő fontosságú, mert ebből derül ki, hogy a Basselinnek tulajdonított vagy az ő nevéhez rendelt vaux-de-vire-ek *bordalok*, de nem az anakreontika *bordalai*. „A szerelemről igen kevés szó esik Basselin költeményeiben” – írta Louis Du Bois.¹⁰ Az ismertetés (5). mondata az egyes énekek ama formai mozzanatára utal, hogy az egyes versszakok couplet-ből (nem ismétlődő rész) és terjedelmes refrénből (kötelezően ismétlődő rész) állnak: e jellemzőre a későbbiekben térek vissza. Az ismertetés folytatása nyelvi síkra tereli a normandiai eredet kérdését: az eredet vagy tézis hívei szerint a műfaj helyes megnevezése vaux-de-vire, és nem Vaudeville. Ami Jean Le Houx „Prókátor” szerepét illeti a normandiai történetben, ez is meglehetősen homályos.

Abba a normand tézis minden híve legalább három évszázad óta kénytelen beletörődni, hogy semmit nem tudunk Olivier Basselinről, csak a neve maradt ránk, és néhány legenda róla. Már a XVI. század második felében beindult a jól ismert gépezet: mivel élet és életmű szorosán összekapcsolódik egymással, bárki költő életművének olyannak kell lennie, amilyen az élete. Ha külső adatok nem állnak rendelkezésre, márpedig nem állnak, Olivier Basselin robotportróját a neki tulajdonított vagy a nevéhez kötött költeményekből kell megalkotni. Ezekbe a kérdésekbe az 1823-as könyvismertető magyar szerzője – helyesen – nem megy bele, de nekünk vizsgálnunk kell, mert e nélkül számos műfaji-poétikai jelenség érthetetlen maradna. Az még hagyján, hogy ha az egyik dalban a szerző a saját ősz hajáról ír, akkor idős kort kellett megélnie. Ezt a Basselin-kutatók összekapcsolták azzal a megjegyzéssel, amely szerint az angoloktól komoly kárt szenvedett, esetleg az angolok okozták a halálát. Ez után már csak azt kellett megnézni, hogy az angolok mikor vették be Vire városát, és máris „bizonyossággal” kijelenthetővé vált, hogy Olivier Basselin 1418-ig vagy 1419-ig élt (Glocester hercege ugyanis 1418. február 21-én vette be Vire városát). Születését ezért teszik a megelőző évszázad közepére, hiszen az ősz hajhoz szép kort kellett megélnie. De nem mindenki járt el így! A komoly tekintélynek örvendő és később igen sokat hivatkozott André Du Chesne megengedi, hogy Basselin nem Vire város angol elfoglalása, hanem francia visszafoglalása idején vesztette életét a harcokban. Könyve 1629-ben már 4. kiadásban látott napvilágot. Ebben így írt *Vire városáról és vikomtságáról*:

9 „[...] l’auteur ne s’occupe que de vin et de cidre, liqueurs qu’alors on recueillit en Normandie, où la dernier seul, depuis Charles IX qui y fit arracher les vignes, est restée la boisson du peuple.” *Uo.*, 19.

10 „Il est tres peu question d’amour dans les poèmes de Basselin”. *Uo.*

Vire egy másik kisváros, eléggé távol Falaise-től, van kastélya, vikomtság, a még a caëni tanácshoz tartozó járás székhelye, választási és adóellenőrzési hely. Mindamellet nem csekély megbecsülést jelent, hogy VII. Károly az itteni lakosok számára eltörölte [az adót], miután ellenállt az angol oldalnak 1450 novemberében. A rajta átmenő folyó ugyanezt a nevet viseli, és az egyébként gyapjában és posztóban bővelkedő szomszédos vidék is; amit Franciaország sok helyéről elmondanak, még ma is Vau-de-Vire-nek hívják; és innen veszik eredetüket azok a régi dalok, amelyeket közönségesen Vaudevilles-nek mondanak Vaudevires helyett, amelyek szerzője egy bizonyos Olivier Basselin volt, amint Belleforest följegyezte Charles de Bourgueville-től, a caëni járás főhadnagyától.¹¹

Louis Du Bois 1821-ben még a névalak ingadozásai ellen is tiltakozott, amikor ezt írta: „Olivier Basselin, és nem Vasselín, Bachelin, Bisselin vagy Bosselin, ahogy olykor nevezték, Vire-ben született vagy e város környékén a XIV. század közepén.”¹² A névalak hasonlósága vezetett oda, hogy Du Bois is figyelte a Basselin-költemények tenger-, hajózás- és csillagászati utalásait. Tudniillik Du Bois előbb elmondja, hogy egy bizonyos Olivier Basselin a szerzője annak a nyomtatványnak, amely 1559-ben jelent meg Poitiers-ben. De hozzát teszi, „Eléggé valószínű, hogy Basselin járt a tengeren, és ennél fogva szerezhette azt a művet, amelyikről az imént beszéltünk: ez vélelmezhető több Vau-de-Vire-je olvasásából, mint a III. is, amelyben a hajózási tudomány több kifejezését használja; a XVI., amelyben a saját vire-i bora szállításáról beszél, amellyel *megrakta hajóját*, és egy *hajótörésről* is beszél” stb.¹³

11 „*De la Ville Vicomté de Vire*. Vire est vne autre petite Ville assez esloignée de Falaise, qui a Chasteau, Vicomté, siege de Bailliage ressortissant encore au Presidial de Caën, Election, & recepte de tailles. Non toutesfois de si petite estime, qu'il ne se trouue vne abolition de Charles VII. pour les habitans d'icelle, ayans tenu le party de l'Anglois, en Nouembere 1450. La riuiere qui l'arrouse porte mesme nom, & le terroir voisin abondant d'ailleurs en laines & en draps; que l'on debite en beaucoup d'endroit de la France, s'appelle encore Vau-de-Vire; & d'iceluy ont pris leur origine ces anciennes chansons, qu'on appelle communément Vaudevilles pour Vaudevires, desquelles fut auteur vn Oliuier Basselin ainsi que l'a remarqué Belle-forest au moyen de Charles de Bourgueville, viuant Lieutenant General au Bailliage de Caën.” [André DU CHESNE], *Les Antiquitez et Recherches des Villes, Chasteaux et Places plvs remarquables de tout la France*, Quatriesme edition reueuë, corrigée & augmentée, Chez Lovys BOVLENGER, A Paris, 1629, 997–998.

12 „Olivier Basselin et non pas Vasselín, Bachelin, Bisselin, ou Bosselin, comme on l'a quelques fois appelé, naquit à Vire ou dans les environs de cette ville vers la moitié du XIVe siècle.” Du Bois, *i. m.*, 15–16.

13 „Il est assez vraisemblable que Basselin a couru la mer, et par conséquent a pu composer l'ouvrage dont nous venons parler: c'est ce que fera présumer la lecture de plusieurs de ses Vaux-de-Vire, tels que IIIe, où il emploie plusieurs expressions de l'art nautique; le XXVIe, où il parle de transports de vin propres à Vire, dont *il avait chargé son navire*, et d'un *nauffrage qu'il vint à faire*” [...]. *Uo.*, 29.

Basselin csillagászati és hajózási könyvét emlegette már a XVII. század végén a Ménage-szótár.¹⁴

Jean Le Houx vire-i városi ügyvéd, festő és költő szerepe e történetben az első látásra világos. Ő volt az, aki összegyűjtötte Olivier Basselin bordalait, és kinyomtatta, ily módon alapozva meg a normandiai Basselin-kultuszt. Középkoriasnak, nyersnek találta az énekszövegeket, ezért javította, kiegészítette őket. Kellett lennie egy legelső kiadásnak, melyből nem maradt fenn példány (e mögött sokan klerikális megtorlást sejtettek: Le Houx állítólag azért kapta „a Római” ragadványnevet, mert erős nyomásra Rómába kellett feloldozásért zárándokolnia). Ez jó esetben még Le Houx életében megjelent talán: az ügyvéd – a mi 1823-as könyvismertetésünkben „Prokátor”, költő és festő 1551-ben született és 1616-ban hunyt el. Egy legalább második, de bizonyosan nem legelső kiadás jóval Le Houx halála után jelent meg, sajnos évszám nélkül. Tudott erről Louis Du Bois is, a magyar könyvismertető a (7). mondatot az 1821-es könyv következő bekezdésére alapozta:

Mondottuk, hogy Basselin dalai, ami a stílust illeti, retusáltan vagy megújítottan maradtak ránk. De van egy másik hiba is, legalábbis úgy hiszem, amit Asselin úr követett el 1811-ben, aki sok *változtatást hajtott végre* Le Houx *írás-módján*, és *elrontotta, amennyire tehetette, azt, amit e kiadó végzett*. Persze ha megvolna Basselin eredeti szövege, helyénvaló volna megőrizni az ő írásmódját. De Basselin szövege változtatásokat szenvedett el, stílusa XVI. század végivé vált, e stílusnak egykorú írásmódot kellene adni, hogy a kettő [az ortográfia és a stílus – Sz. Cs.] összhangban álljon egymással.¹⁵

Vagyis egyszer már Jean Le Houx a 16. század végén „megjobbította” a vaudevire-ek szövegét, vagyis rontott rajtuk, majd ezt az átalakítást az Asselin-kiadás súlyos hibákkal hozta. Természetesen egy soha nem létezett őskézirathoz viszonyítva. De a (7). mondat kezdete, amely szerint Basselin énekei „Életében csak szájról szájra terjedtek”, szintén Louis Du Bois-nál olvasható: „Beszélünk

14 [MÉNAGE], *Dictionnaire etymologique ou origines de la langue françoise*, par Me MÉNAGE, Nouvelle Edition revue et augmenté par l'auteur, A Paris, Chez Jean Anisson, 1694, 711, 2. hasáb.

15 „Nous avons dit que nous ne possédions plus de Basselin que des chansons retouchées ou rajeunies quant au style. Le mal était fait; il est malheureusement irréparable. Mais c'est un autre tort, du moins je le crois, d'avoir, comme l'effectué en 1811 M. Asselin, *fait des changemens en grand nombre à l'orthographe de* Le Houx, et *d'avoir défait, autant qu'il l'a pu, ce que* cet éditeur *avait fait*. Assurément, si nous avions le texte primitif de Basselin, il serait à propos de lui conserver sa maniere d'orthographe: c'est une chose admise généralement. Mais le texte de Basselin ayant subi des changemens, son style étant devenu celui de la fin du XVIe siècle, il faut donner à ce style l'orthographe contemporaine pour que l'un et l'autre soient en harmonie.” DU BOIS, *i. m.*, 36–37.

majd költeményeinek gyűjteményéről, mely költeményeket valószínűleg hosszú időn át énekelték, mielőtt arra gondoltak volna, hogy összegyűjtik és kinyomtatják őket.”¹⁶ Ami azt a megfogalmazást illeti, hogy a basselini vaudeville-ek „csak szájról szájra terjedtek”, miközben lehet, hogy valóban így is történt, egyenesen Boileau *Art poétique*-jából jön, a 184. sor első fél sorából, amely szerint a vaudeville „*Passe de bouche en bouche*”, szájról szájra jár.¹⁷

Ami a *vau de vire* ~ vaudeville szócserét illeti, a magyar könyvismertető a (9). mondatban egy lábjegyzetet vett át az ismertetett könyv 33. lapjáról: „Az R L-lé változása nem nagyon ritka nyelvünkben. Így lett a Mérencolie-ból Mélancolie, a Péregrinból Pélerin stb.”¹⁸

Louis du Bois tudott arról, hogy a de Chesne-nyomda 1670 körül megjelent kiadványából egyetlen példány létezik, amelynek alapján Augustin Asselin és társai kiadták Basselin Vaudevire-jeit. A könyvecske megbízható pontosságú kiadása majd csak 1901-ben fog megjelenni, Armand Gasté már emlegetett szövegkiadásában a címlap, valamint egy oldal másolatával. A vire-i Jean de Chesne nyomdász működésének idejével megbízhatóan lehet érvelni amellett, hogy ez az évszám nélkül megjelent könyv valamikor 1663 és 1677 között látott napvilágot. E kiadvány fortunája is kalandosnak mondható. Armand Gasté 1901-ből való szövegkiadásának bevezetőjét idézem:

A Könyvbarátok roueni Társasága arra kért – és hálásan köszönöm a bizalom e megnyilvánulását –, hogy a gondjaimra bízva egy kis, ritka, mert unikum példányú normand könyv újrakiadását, melynek teljes címe a következő: „LE // LIVRE DES // CHANTS NOUVEAUX // DE // VADEVIRE // PAR ORDRE ALPHABETIQUE // *Corrigé et augmenté outre la // précédente impression.* – A VIRE // chez JEAN DE CESNE Imprimeur et Libraire.” A XIX. század elején e becses régi könyv két példánya volt ismeretes. A Flaust úr, a Vire közeli Saint-Sever polgármesterének birtokában lévő egyik példány szolgált alapul az Olivier Basselinnek tulajdonított *Vaux de Vire* 1811-es kiadásához, amely a következő vire-i lakosok költségén és gondozásában jelent meg: Asselin, de Corday, de Cheux de Saint-Claire, des Rotours de Chaulieu, Dubourg d’Issigny, Flaust, Huillard d’Aigneaux, Lanon de la Renaudière, Le Normand és Robillard. A kötetnek nincs külön megnevezett szövegkiadója, az első oldal sorolja fel a fenti urakat.

Mi történt ezzel a példánnyal? Tökéletesen nyoma veszett. A második – az egyetlen, amit ma ismerünk – miután Daniel Huet-hez került, akinek a címere

16 „Nous parlerons de la collection de ses poésies, qui probablement furent long tems chantées avant qu’on songeât à les recueillir et à les imprimer.” *Uo.*, 31.

17 *L’art poétique de Boileau-Despréaux*, avec des notes explicatives, littéraires et philologiques par G. H. F. de CASTRES, Nouvelle édition, Cobourg, 1874, 33.

18 „Ce changement du R en L n’est pas très rare dans notre langue. Ainsi, de Mérencolie on a fait Mélancolie, de Péregrin, Pélerin, etc.” DU BOIS, *i. m.*, 33.

ott van a borítólapon, a tudós prelátus halála után a jezsuiták könyvtárába került. A cím fölött olvasható Huet kézírásában egy bejegyzés, aki, mint ismeretes, még életében a háznak adományozta gazdag könyvtárát: *Domus Profess. Societ. Jesu*; és lent a nyomdász neve fölé ragasztva egy kis papírcsíkra nyomtatott említés áll: *Ne extra hanc Bibliothecum efferatur. Ex obe[dientia]*. Huet példánya ma a Bibliothèque Nationale állományában van.¹⁹

A kéziratos és igen pontatlan kései másolatokat itt azért nem jellemzem, mert a Hasznos Multságok könyvismertetésében Louis Du Bois kiadásának előzményeként csak Jean Le Houx és Augustin Asselin kiadásáról esik szó. Vagyis 1) létezett egy *editio princeps*, amelyről mit sem tudunk; 2) létezik ez a könyv, amely 1670 körül jelent meg, de megbízható kiadására csak 1901-ben került sor; 3) létezik egy Asselin-kiadás 1811-ből,²⁰ ezt követte és részben megelőzte a helytörténész Richard Seguin három könyvbe szétpakolt közlése, aki 1810-ben 11 vaudeville-t (!) adott közre,²¹ 1 harci dalt 1816-ban, állítólag Basselintől, aki ezzel buzdította volna polgártársait,²² végezetül 1822-ben újabb 55 darabot.²³ És közben ne feledkezzünk meg a magyar könyvismertetés tárgyáról sem, Du Bois könyvéről 1821-ben. Három kiadás öt kötetben 1810 és 1821 között! Jól látható, hogy a Hasznos Multságokban ismertetett könyv Franciaországban csak egy hosszú láncolat egyetlen szeme. És annak érzékeltetésére, hogy a XIX. század elején mind a szerzőről, mind vaudeville-jeinek jellegéről mennyire különböző képzetek éltek, előbb emlékeztetnék Louis Du Bois véleményére, amely így ment át a magyar könyvismertetésbe: „Az ő Énekei többnyire az élet örömeit, a' bort, és a' Cydert, vagy is a' gyümölsből készített bort, melly Normandiának kedves itala, szokta magasztalni. A' szerelemről igen ritkán emlékezik [...]”. Ezzel szemben 1822-ben megjelent könyvében Richard Séguin ilyen képet festett a vaux-de-vire feltalálójáról: „Olivier Basselin mindent megénekel, bármilyen alkalomra rögtönzött, a születésre, a megházasodásra, a betegségre, a halálra, a kereskedésre, a mezőgazdálkodásra, a hajózásra, a hidegre, a melegre, a télre, a tavaszra, a tudományokra, a művészetekre, a pörösködéssre, a szerelemre, az utazásokra, a háborúra, a békére, a győzelemre, mindehhez volt erő benne.”²⁴

19 GASTÉ, *i. m.*, vii–viii.

20 [Augustin ASSELIN], *Les Vaudevires, poésies du 15me siècle, par Olivier Basselin*, avec un Discours sur sa vie, et des Notes pour l'explication de quelques anciens mots, Vire, 1811.

21 [Richard SEGUIN], *Essai sur l'histoire de l'industrie du Bocage en général, et de la ville de Vire, sa capitale, en particulier*, A Vire, Chez Adam, en 1810, 357–369.

22 Richard SEGUIN, *Histoire militaire des bocains*, A Vire, Chez ADAM Imprimeur-Librairie, 1816, 294.

23 [Richard SEGUIN], *Histoire archéologique des Bocains, contenant les antiquités naturelles, civiles, religieuses et littéraires*, A Vire, Chez Adam, Imprimeur du Roi, 1822, 285–341.

24 „Olivier Basselin chantait tout, il improvisait à tous propos, la naissance, le mariage, la maladie, la mort, le commerce, l'agriculture, la navigation, le froid, le chaud, l'hiver,

Ha a normandiai eredeztetésű Vau-de-Vire csak az 1810–20-as években ilyen problémaállapotot hozott létre, gondolható, hogy a műfaj története ötödfélszáz év alatt mekkora problémátömeget görgetett magával. Ha a továbbiakban megkíséreljük vázolni a francia (nem színpadi) vaudeville poétikáját, az egymásnak ellentmondó műfaji definíciók és műfajértelmezések láttán mindig számolnunk kell egyrészt azzal, hogy éppen hol járunk a kulturális időben, másrészt figyelniünk kell arra, hogy ki milyen vaudeville-anyag alapján alkotta meg poétikai értekezését.

Ajánlatos a poétikai elképzeléseket és a műfaj elhelyezéseit rokon műfajok között időrendben követni. A vaudeville-ről a XVI. század végétől vannak poétikai adataink, ami annyit tesz, hogy csak e század második felétől érzékelhető e műfaj léte. Ez a tény erőteljesen ellentmond a normand tézisnek. Ugyanis az, hogy Olivier Basselin életidejét a XIV–XV. század fordulójára helyezték, a 18. századi irodalomtörténészek számára azt jelenti, hogy a vau-de-vire-eknek ropant előkelő helye van az ófrancia költészetben, és a „szerző” egy egész műfajbokr feltalálója (inventeur) és megalapítója (fondateur). Ez az elgondolás még Louis Du Bois könyvében is megtalálható, aki persze a vaudeville-t mint ivódalt Anakreónon és Pindaroszon keresztül Hérodotoszra hivatkozva az egyiptomi-aknál is megtalálja. Természetes, hogy a bárdok már Nagy Károly asztalánál énekeltek, hol hősi dalokat, hol mulatóénekeket, melyek elvesztek. Olivier Basselin vaudeville-jeivel időben messze járunk a „Roland-románctól”, de ugyanilyen messze járunk Bérenger úr költeményeitől is.²⁵ Ha elemeljük Basselin életidejét, vége egy műfajtörténeti álomnak, vége annak, hogy így határozzuk meg:

Vaudeville, dalfajta, amely rendszerint a satíra néhány vonását foglalja magában. E rövid Költemény eredetét Nagy Károly uralkodásáig vezetik vissza. A *Vaudeville* ott lábalt ki a feledésből, ahol a normandiai Kisváros, Vire Területe feküdt. Valószínű, hogy előbb *Vaudevire*-nek nevezték, és romlás útján lett *Vaudeville*. Ives chartres-i Püspök azt kérte a Szentszéktől, hogy töröltesse el a

le printemps, les sciences, les arts, la chicane, l'amour, les voyages, la guerre, la paix, la victoire, le triomphe, tout était de son ressort.” *Uo.*, 284.

25 „Mindenesetre messze járunk a IX. századi Roland-románctól, a XI. századi lai-któl, Thibaut dalaitól a XIII. századból, sőt Olivier Basselin Vau-de-Vire-jeitől a XV. század elejéről a lendület, a vígság és a huncutság sziporkázó vaudeville-jeitől azokkal, amiket később énekeltek azokban a szerzeményekben, amelyeket ma oly magas fokra vitt de Bérenger úr a költemény, a tréfás naivitás, a filozófia, a hangnemek változatossága és a stíluslemek tekintetében.” „Toutes fois il y a loin de la romance de Roland au IXe siècle, des lais du XIe, des chansons de Thibaut au XIIIe et même des Vaux-de-Vire d'Olivier Basselin au commencement du XIVe, à ces vaudevilles étincelans de verve, de gaïeté et de malice, que nous avons chantés plus tard, et dans la composition des quels excelle au jour d'hui à un si haut degré M. de Bérenger, sous les rapports de la poésie, de la naïveté malicieuse, de la philosophie, de la variété des tons et de l'élévation du style.” Du Bois, *i. m.*, 11–12.

Vaudeville-t; de a rosszindulat csak tartósította e Költeményt a Prelátus erőfeszítései és buzgalma ellenére is.²⁶

Pedig a műfaj általam ismert legkorábbi „mikropoétikája” is a normandiai eredetet erősíti, s így több évszázadon keresztül a normand tézis híveinek talán legerősebb érvét jelentette. A szövegrészt teljes egészében idézem. Mint a *La cosmographie universelle* címlapjából is kiderül, a *Cosmographia universalis* szerzője ugyan Sebastian Münster (a vaskos könyv 1544-ben jelent meg), de François Belleforest nem csupán franciára fordította, hanem „kibővítette és gazdagította”. A Vire-re és a vaudevire-re vonatkozó rész kétségtelenül az ő munkája. A *La cosmographie universelle* 1575-ben jelent meg. A Normandiáról szóló fejezetben ez olvasható:

A szomszédos terület a Vau de Vire nevet viseli, nem tudom, hogy ama város okán-e, amelyik benne a legfontosabb, vagy a folyó miatt, amely öntözi, és amelynek ugyanaz a neve, mint a városnak, és amelyik a tengerbe a Szent Clement-i nagy Veznél (vagy Gueznél) folyik be: mivel e tájkék és terület bővelkedik haszonállatokban, és ennél fogva gyapjában és posztóban, melyeknél nincs finomabb, ellátva velük e királyság legnagyobb városait. E városról és Vaudeuire vidékéről kapják és viselik a nevüket azok a régi és közönséges dalok, melyeket a köznép rossz szóhasználattal Vaudeuille-eknek nevez, amiket egy bizonyos Olivier Basselin szerzett, s amiknek semmiféle megbecsülést nem kell adni.²⁷

A lapszélen a következő marginália áll: „Innen jön, hogy dalokat Vaudeuire-eknek neveznek.” A Belleforest-szövegrész sokszor megismételt idézését per-

26 „VAUDEVILLE, sorte de chansons qui renferme pour l'ordinaire quelques traits de satire. On a fait remonter l'origine de ce *petit Poème* jusqu'au regne de Charlemagne. Le *Vaudeville* fut tiré de l'oubli où il étoit au Territoire de Vire, petite Ville de Normandie. Il est vraisemblable qu'on l'appella d'abord *Vaudevire*, & par corruption *Vaudeville*. Ives Evêque de Chartres reclama l'autorité di Saint Siège, pour faire proscrire le *Vaudeville*; mais la malignité conserva ce Poème malgré les efforts & le zèle de ce Prélat.” *Dictionnaire portatif des Beaux-Arts ou Abregé de ce qui concerne l'Architecture, la Sculpture, la Peinture, la Gravure, la Poésie & la Musique*, [...] par M. L*. Avocat, A Paris, 1752, 672, 2. hasáb.

27 „Le terroir voisin porte le nom de Vau de Vire, ne sçay si c'est pour l'occasion de la ville qui en est maistresse, ou de la riuiere qui l'arrouse, laquelle porte mesme nom que la ville, & laquelle se va rendre en la mer aux grands Vez (ou Guez) saint Clement: estant ceste contree, & terroir abondant en bestail, & par consequant en laines, & draps, lesquels bien que ne soyent des plus fins, si fournit elle des plus grandes villes de ce royaume. De ceste ville, & du pays de Vaudeuire portent, & tiennent leur nom les chansons anciennes, & commune, que le vulgaire mal a propos appelle des Vaudeuilles, desquels fut auteur vn Oliuier Basselin, auquels rien faut raiuir l'honneur.” A lapszélen: „D'où vient que des chansons se nomment Vaudeuirs.” François BELLE-FOREST, *La cosmographie vniverselle*, Paris, Chez Michel Sonnius, M.D.LXXV., 119.

sze úgy is felfoghatjuk, hogy a normand tézis folyamatosan védelemre szorult a nem-normand tézis ellenében, és a tézisek különbözősége mintegy a műfajt megnevező terminusokban sűrűsödött össze. Belleforest terminológiai adata 1575-ből való. De már a rákövetkező évben alternatív terminus jelent meg, egy vaskos, igen nagy anyagot felvonultató énekeskönyvben, amelynek szövegeit Jean Chardavoine zeneszerző zenésítette meg. A nyomtatvány nagy népszerűségnek örvendhetett, mert rendkívül kevés példány maradt ránk belőle. Mivel kották ugyan vannak benne, de műfajmegnevező címek nincsenek, sőt a kötet a költemények szerzőinek a neveit sem adja meg, a versanyagon túl a címe és egy belső cím a legértékesebb. A cím: *A legszebb és a legkitünőbb Voix de vire formájú Dalok gyűjteménye, különféle, úgy régi, mint mai szerzőktől véve*.²⁸ A Bibliothèque Nationale de France példányát az a Jean-Baptiste Weckerlin adományozta a nemzeti könyvtárnak, aki nemcsak kiemelkedő zeneszerző volt, de zenetörténész és népzene kutató is a 19. század második felében. A mi szempontunkból két könyve igen jelentős: a *La chanson populaire* és a *L'ancienne chanson populaire en France (16e et 17e siècles)* című. Az utóbbi könyv előszavának egy részeként Weckerlin összeállította a világi énekeskönyvek katalógusát 1530-tól 1877-ig, amelyben szerepelnek Chardavoine munkájának könyvészeti adatai is. A Bibliothèque Nationale-ban őrzött példány címlapja elé 3 előzéklapot kötöttek. Az első lapra egy kivágatot ragasztottak, a katalógusból ennek az énekeskönyvnek a könyvészeti leírását, amelynek a végén ez olvasható: „A legnagyobb ritkaságú, kisalakú kötet hangjegyekkel.”²⁹ A hátoldalon az olvasható – már kézírással –, hogy „offert à la Bibliothèque nationale par J. B. Weckerlin” (a Nemzeti könyvtárnak felajánlotta J. B. Weckerlin). De a legérdekesebb az ezt követő lap, amelynek a tetején *A Vaudeville szó eredete* aláhúzott cím alatt pár soros bejegyzés olvasható arról, hogy mind a *vaudeville*, mind a *vau-de-vire* kifejezés a *voix de ville*, a városi hang kifejezésből ered. Ez alatt pedig ez a bejegyzés olvasható: „Note d’Etienne Charavay? C’est moi qui ai acheté cet exemplaire [...]. Vaudeville vient de voix de ville. Weckerlin” (Etienne Charavay bejegyzése? Én megvásároltam ezt a példányt [...]. A vaudeville a voix de ville-ből jön. Weckerlin). Ami azt illeti, hogy a könyv szöveganyaga *úgy régi, mint mai szerzőktől* való, a költők között szerepel mások között Clément Marot, Mellin de Saint-Gelais, Pierre de Ronsard, Joachim du Bellay, Pontus de Tyard. Vagyis itt egyáltalán nem mondható el, hogy provinciális és alacsony szintű költészetről lenne szó, hanem olyan hangról, amely szertefut a *városokban*. Hogy a műfajt

28 [Jean CHARDAVOINE], *Le recueil des plus belles et excellentes chansons en forme de voix de ville, tirées de diuers auteurs & Poëtes François, tant anciens que modernes*, Paris, Chez Claude Micard, 1576.

29 Eredeti helye: J. B. WECKERLIN, *L'ancienne chanson populaire en France (16e et 17e siècle)*, Paris, Garnieres Frères, 1887, XXIII.

megnevező kifejezések *ugyanabban az időszakban* párhuzamosan éltek egymás mellett, jól mutatja egy másik énekeskönyv címe. Az imént említett Weckerlin-bibliográfia könyvészeti leírása szerint: *Premier livre de chansons en forme de vau de ville* par Adrian Le Roy, A Paris, 1573.³⁰ E terminológiai ingadozást felismerve ezért többen is – biztos, ami biztos – ugyanannak legalább két megjelölését feltüntetik. Így tett a derék egyházi is, 1589-ben, aki érintőlegesen emlegette a *közönséges dalokat* is, amikor azon dohogott, hogy a francia királyokat hozzájuk méltatlan szövegekben is emlegetik: „Sőt egészen a közönséges dalokig és voix de ville-ekig (mások vaux de villes-t mondanak), ha Franciaország Királya-it emlegetik, ez nem Nemességük és értékes tetteik jelzője.”³¹

Az utolsó jelentős „mikropoétika” a külön, már-már bizarr gondolkodású Étienne Tabourot-tól való.³² A gyakorló költő a maga meghökkentően személyes hangján emlegette 1586-ban a vau-de-ville-eket. A két, a műfaj más darabjaihoz képest feltűnően hosszú költemény a *Sajátos megfigyelések a francia verssorokról* című fejezetben kapott helyet. A bevezető mellett idézem mindkét vaudeville első strófáját.

És erről példaként felhoztam két saját Vau-de-ville-t. Az elsőt egy falusi kisasszony keltette bennem, akit az én Goudrouillette-emnek neveztem, amelyikről az Önök birtokában van egy kezemtől való másolat: de mivel azóta hozzátettem néhány versszakot, követve a mai szokásmódot, éppen erre a helyre kívánom helyezni.

Ores i'ay choisi pour maistresse
Vne belle demy Deesse,
Petite Nymphete des champs,
Ie le croy que c'est la plus gentille,
Gracieuse & honneste fille
Que i'az point veu depuis dix ans.³³

30 Uo., XXIV.

31 „Voire que iusques aux chansons vulgaires, & voix de villes (les autres disent vaux de villes) s ion fait mention des Roys de France, ce n'est sans Epithetes de leur Noblesse, & actes valeureux.” [Pierre DE SAINT-JULIEN], *Meslanges historique et recueils de diverses matieres pour la pluspart Paradoxalles, & neantmoins vrayes*, A Lyon, par Benoist Rigavd, M.D.LXXXIX.

32 Tabourot észjárásáról és legjelentősebb könyvéről magyarul lásd SZIGETI Csaba, *Magyar contrainte-ek és francia megkötések (Első közlemény) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 51–104. A tanulmány második, befejező része jelen kötetben olvasható.

33 [Étienne TABOURET], *Le Qvatriesme des Bigarrvres dv Seignevr des Accords*, A Paris, Par Iean Richer, 1608, 30.

Ez a mű, talán a kezdetéből is kiderül, szerelmi-pásztori jellegű. A második költeménynek nemcsak az első, de még a negyedik versszakát is idézem, hogy látható legyen, ez nem csak szerelmi jellegű vaudeville, de ivásról (bár nem egyértelműen bor ivásáról) van szó: inni abból a kupából (*coupe*), amelyből a hölgy ivott.

Ez a másik egy Vau-de-ville, Angelikámról készült:

Vous cognoissez bien, Madame,
Mon ferme & loyal amour
A ceux qui ne iouerent bien,
Et qu'on reçouie à bouchon
Les coups sur vostre giron: [...]

Si l'on boit, & que l'ennuie
Vous prenne de boire aussi,
Vostre coupe bien l'espie,
Et d'un curieux soucy
Je veux boire au mesme endroit
D'où vostre bouche beuuoit.³⁴

Látható, hogy Étienne Tabourot a vaudeville műfaját illetően nem a normandiai eredzetetés híve, pontosabban mind a műfaj eredete, mind a műfaj (és nem az egyes darabok) általános értéke tekintetében semleges állásponton volt. Nem így a normandiai származású Vauquelin de la Fresnay, aki verses, párrímes sorokban írott ars poeticájában és egyik szonettjében a műfaj vidám, mulattató, nevetető karakterét emeli ki, továbbá azt, hogy egyes darabjait ünnepnapokon éneklik. Ami a műfajmegnevezést illeti, ő is vau-de-vire-ekről beszél 1605-ben megjelent művének 555–562. sorában. Louis Du Bois ebből a szövegrészből vett ki 1821-ben két sort és illesztette mottóként a belső címlapra:

Chantant en nos festins, ainsi les Vaux-de-Vire,
Qui sentent le bon temps, nous font encore rire.³⁵

Egyik szonettjében pedig maga Apollón az, aki elsétál egészen a beloni hegyekig, Bures völgyeiig és Vau-de-Vire-ig.³⁶ És valóban: létezik olyan vaudeville-

³⁴ *Uo.*, 32.

³⁵ DU BOIS, *i. m.*, 1.

³⁶ [Jean Vauquelin de la FRESNAY], *L'art poétique de Vauquelin de la Fresnay ou l'on peut remarquer la perfection et le défaut des anciennes et des modernes Poésies*, Texte conforme

versanyag, amely egyáltalán nem mondható vulgárisnak vagy közönségesnek, durvának vagy póriásnak pedig végleg nem. 1615-ben jelent meg egy olyan kötet, amely több, külön impresszummal ellátott kiadvány összefűzésével jött össze. Az első címlapon a következő olvasható: „A LEGSZEBB DALLAMOK GYŰJTEMÉNYE, AMELYEK még nem kinyomtatott Táncdalokat, Baletteket, Pajzán dalokat és Bacchus-énekeket, másként mondva Vaudeuire-eket kísé-
nek”. A kötet Caëben jelent meg Jacques Mangeant nyomdájában. Anyaga ze-
nei műfajok szerint tagolódik, vannak benne *air*-ek, *branle simple*-ek, *branle double*-ok, *bourrée*-k, *vilanelle*, *pastorale*, több, az udvar előtt bemutatott balett, valamint egy *AIR DV BALLET DES Muses*, amit a király előtt adtak elő.³⁷

Boileau-Despréaux verses ars poeticája (1674) nevezetes verssorokban nevezetes műfajleírást és -értékelést adott a mű *Második énekének* legvégén (179–190. sor). Maga a mű 1674-ben jelent meg, és a vaudeville-re vonatkozó rész így szól:

Je veux dans la satire un esprit de candeur,
Et fuis un affronté qui prêche la pudeur.
D'un trait de ce poème, en bons mots si fertile,
Le François, né malin, forma le vaudeville;
Agréable indiscret, qui, conduit par le chant,
Passe de bouche en bouche et s'accroît en marchant.
La liberté françoise en ses vers se déploie:
Cet enfant du plaisir veut naître dans la joie.
Toutefois n'allez pas, goguenard dangereux,
Faire Dieu le sujet d'un badinage affreux:
A la fin, tous ces jeux que l'athéisme élève
Conduisent tristement le plaisant à la Grève.
Il faut, en même chanson, du bon sens et de l'art;
Mais pourtant on a vu le vin et le hasard
Inspirer quelquefois une Muse grossière,
Et fournir, sans génie, un couplet à Linière.
Mais pour un vain bonheur qui vous a fait rimer,
Gardez qu'un sot orgueil ne vous vienne enfumer [...]³⁸

à l'édition de 1605 avec une notice, un commentaire, une étude sur l'usage syntactique, la métrique et l'orthographe et un glossaire par Georges PELLISSIER, Paris, Garnier Frères, 1885 (hasonmás kiadás: Genève, Slatkine reprints, 1970), 98–99.

37 „AIRS DE PLVSIEURS BALLETS QVI ONT esté faits de nouueau à la Cour, avec la Bourree. AIR DV BALLET DES Muses, fait deuant Roy” = *RECVEIL DES PLVS BEAVX AIRS ACCOMPAGNES de Chanson à danser, Ballets, Chansons folatres, & Bachanales, autrement dit Vaudeuire, non encore Imprimées*, A CAEN, Chez IACQVES MANGEANT, M. DC. XV., 46v.

38 CASTRES, *i. m.*, 32–33.

A vaudeville-t a szatíra műfaji tömbjébe belehelyezni sem teljesen védhetetlen eljárás. Kultsár István olvashatta Louis Du Bois szövegkiadásában, hogy már a messzi középkor kedvelte a gúnydalokat:

Normandia dicsőségére emlékezzünk arra, hogy Dudon de Saint Quentin követően, 1000 körül Rouenban román nyelvet használtak, míg Baïeux-ben a dán idiómát. [...] A *Gesta Dei per Francos* utal arra, hogy Arnoulf, Normandia hercegének káplánja, miután erkölcsi züllöttsége és szokott szétesése ellenére az első keresztes hadjárat idején Jeruzsálem pátriárkájának választották, hamar közönséges dalok tárgyává vált, olyan szatirikus daloké román nyelven, melyek szerzői kétségtelenül a prelátus honfitársai voltak.³⁹

Azután: mivel Boileau művének *Második éneke* műfajelmélet, amely a legfontosabb költői műfajokat egy értékskála mentén tárgyalja (miként Joachim du Bellay poétikája óta oly sok költészettan), amelynek végén a szatíra különböző fajai állnak, a szerző csak ide tudta a vaudeville-t beilleszteni. Végezetül: a XVI. század második felétől fogva számtalan olyan gúnyos, csipkelődő, szatirikus hangvételű éneket ismerünk, amelynek szerzői műfajmegnevezése vaudeville.

Boileau nem egyértelműen minősíti le és marasztalja el a vaudeville-t. Sőt ezzel a szófordulattal: „le François, né malin, forma”, odakapcsolja a nemzetkarakterológiához vagy nemzeti jellemhez. A kulcsszó itt a *malin*, amely jelent ’rosszindulatút’, ’rosszmájút’ is, de itt inkább – a szatíra kategóriájával összhangban – ’csúfondáros’, ’gúnyolódó’. Ez könnyen megmutatható, mivel majdhogynem fordítási verseny alakult ki a XIX. század elején: ki tudja jobban, pontosabban lefordítani latinra Boileau ars poeticáját?! És ami nagyon fontos: a fordítóknak meg kellett keresniük a *vaudeville* szó latin megfelelőjét. Csak az eredetiben 181–184. sor latin ekvivalenseit adom (a kiemelés mindig tőlem – Sz. Cs.). Az első 1804-ben jelent meg:

Carminis è telo dictis tàm fertilis, indè
Gallus formavit carmen *triviale malignus*.
Imprudens lepidè, jucundo quod duce cantu
Pervolat ora virùm praeceps, et crescit eundo.⁴⁰

39 „Rappelons, à l’honneur de la Normandie, que, suivant Dudon de Saint Quentin vers l’an 1000, on se servait habituellement à Rouen de la langue romance, tandis qu’à Baïeux on employait l’idiome danois. [...] L’auteur du *Gesta Dei Francos* rapporte qu’Arnoulf, chapelain du duc de Normandie, ayant, malgré la dissolution de ses moeurs et ses désordres habituels, été élu patriarche de Jérusalem, à l’époque de première croisade, ne tarda pas à devenir l’objet de chansons vulgaires, de chansons satyriques en langue romance, dont les auteurs étaient sans nul dout compatriotes du prélat”. Du Bois, *i. m.*, 6–7.

40 *Art poétique de Boileau, et divers morceaux choisis de poésie française, traduit en vers latins par l’abbé Paul*, A Lyon, chez Tornachon-Molin, An XII. – 1804, 33.

1817-ben Jacques Joseph Deglimes a vaudeville-t szintén *carmen trivialének* fordította:

Ex lepto satyrae dicto, quibus illa repletur,
Gallus quem genii fecit natura maligni
Formavit ludens trivialis *carminis* artem,
Carmen quod grato ductum modulamine vocis.⁴¹

Végül egy harmadik fordításverzió, 1820-ból:

Decerpens aliquid de salsis *carminis* hujus,
Formavit Gallus *carmen triviale* malignus.
Imprudens gratè quod manans auspice cantu,
Multa per ora volat viresque acquirir eunde.⁴²

A vaudeville illetén értelmezésével messze nem állt egyedül. Pierre Richelet számos kiadást megért francia nyelvi szótára a „VAUDEVILLE, *vaudevire*” szavak jelentését latinul így adta meg 1759-ben: „[Cantilena de trivio.]” És ahogy a szócikk kettős címe már sejtetni enged, a kifejtésben megpróbálja összeegyeztetni a „normand tézist” a boileau-i felfogással.⁴³ Hogy a XVIII. században melyik kézikönyv milyen vaudeville-felfogást érvényesített, az egyrészt annak az anyagnak a függvénye, amelyet a szerző ismert, másrészt függ attól, amit a műfajok rendjétől gondol. Ez határozza meg, hogy a vaudeville-t leminősíti-e, vagy éppen ellenkezőleg, igyekszik-e megnemesíteni. A XVIII. századi anyagot kizárólag ennek az ingamozgásnak a szempontjából vizsgálom, és csak az eddigiekhez képest új elemeket emelem ki.

Kultsár Istvánnak ismernie kellett Boileau véleményét a vaudeville műfajáról, hiszen amikor könyvismertetését írta, el kellett olvasnia Louis Du Bois igen rövid Boileau-utalását is. Du Bois a Vau-de-Vire, vagyis a »normand tézis« védelmezésében használja föl a nem-normand tézis védelmezőjének, Boileau-nak verses *vaudeville*-definíciójából az elejét: „Ez az elnevezés [a Vaux-de-Vire! – Sz. Cs.] kétségkívül nagyon divatos lesz, miután enyhe elváltoztatáson átmenve azokra a szellemes couplet-kra alkalmazták, amelyek Boileau szerint *a szatíra egyik vonását képezik, és a született agyafúrt francia ember teremtette meg.*”⁴⁴

41 *L'Art poétique de Boileau*, Traduction en vers latins par Jacq. Jos. DEGLIMES, Paris, Imprimeur de l'Académie Royal, 1817, 29.

42 *Bolaei Ars poetica, è Gallicis versibus in Latinos versa, apposito Gallico poemate*, Auctore J. A. CHAMBONNET, Paris, Belin-Leprieur, 1820, 34.

43 *Dictionnaire de la Langue Française, ancienne et moderne*, de Pierre RICHELET, Nouvelle édition, Tome troisième, P-Z, A Lyon, Chez les Frères Duplain, M.DCC.LIX., 821, 1. hasáb.

44 „Ce titre eut sans doute une grande vogue puisqu'il fut appliqué, après avoir éprouvé un [sic]

Rövid, már-már teljesen lényegtelen megjegyzés, arra jó csupán, hogy jelezze, miközben tökéletesen osztja Vauquelin du Fresnay verses ars poeticájának megítélését a vau-de-vire eredetéről és jellegéről, van tudomása Boileau vélekedéséről is. Pedig ez utóbbinak van egy – megítélésem szerint – igen lényeges magyar vonatkozása 1817-ből. Az Erdélyi Múzeumban a szerkesztő, Döbrentei Gábor életrajzot és portrét tett közzé Boileau-ról, és – prózafordításban – a teljes boileau-i *Art poétique*-et! Magyarul első alkalommal. A vaudeville-re vonatkozó és fentebb idézett részlet Döbrentei Gábor fordításában így szól:

A' csintalan elmésségre született Francia elveve a' Szatirából egy vonást, 's abból UTSZAI éneket csinált. Ravasz orszátlansága tetszik, 's az éneklés által szájról szájra menvén, mindég nő.

Mivel gyönyörűség, gyermekes örömtől kell születetnie. A' Francia pajkos-ság önti ki benne magát. De még is, veszedelmes bohók, illy tréfátok ne menjen annyira, hogy utoljára az Istennel is csúfot üzzetek. Mert az Istentagadásból eredt esztelenségtek miatt szomorúan fogtok a hóhér felé sétálni.

Még az IVÓ-DALBAN is józan tréfa, 's mesterség legyen, olly tónt adjatok illy játékaiknak, hogy a jólneveltek is, mikor vígak, elénekelhessék. A' csinoseb érzésű Költő nem fog borházakban dőzsölők' számára írni.⁴⁵

Ne tévesszen meg bennünket, hogy a magyar fordító két terminust is nagybetűvel kiemelt. Nem arról van szó, hogy Boileau előbb a vaudeville-ről írt volna (utcai ének), majd áttért az ivódalra, hiszen ahol Döbrenteinél ivó-dal áll, ott Boileau *en même chanson*, ugyanabban a dalban, vagyis a vaudeville-ben kívánja meg, hogy benne „józan tréfa, 's mesterség legyen”. Nos, amennyiben Kultsár István olvasta is Döbrentei Gábor e tanulmányát és fordítását, Du Bois Boileau-utalásának futólagossága miatt nem tudta volna összehozni, hogy amit Boileau *vaudeville*-ként, Du Bois *vau-de-vire*-ként, mások pedig *voix-de-ville*-ként emlegetnek, és ami Döbrentei Gábornál *utcai ének* – az egy és ugyanaz. És amiként Boileau előbb a vaudeville egészét és általános természetét tárgyalja, majd ennek részeként a borhoz és az iváshoz tapadó dalokat, Döbrentei Gábor fordítása ugyanígy tárgyalja előbb az „utszai ének”-et, utána ennek részeként az „ivó-dal”-okat.

A legkülönfélébb vaudeville-ek fölértékelésének a francia költészettörténetben két bejáratott útja van: az egyik az, ha a szemléletben beágyazzuk az

– Sz. Cs.] légere altération, à ces couplets spirituels qui, suivant Boileau, *formés d'un trait de la satire*, furent créés par le français né malin.” DU BOIS, *i. m.*, 19. p.

45 DÖBRENTÉI GÁBOR, *Boileau Despreaux' élete 's Poetikája*, Erdélyi Múzeum, Hetedik Füzet, 1817, 51–52.

anakreontikába.⁴⁶ A másik út a vaudeville elmozdítása a *pásztori darabok* felé.⁴⁷

A XVII. század legvégére az adatok szerint megképződött a *chanson populaire* fogalma vagy elgondolása: ez után a vaudeville gyakran jelenik meg a népi vagy népszerű dal egyik fajtájaként. Olvassuk el André Phérolée de La Croix cikkelyét a vaudeville-ről 1694-ből!

A *Vaude-ville* a népi dal⁴⁸ egyik fajtája, több versszak alkotja, rendszerint szatirikus vagy történeti.⁴⁹ Coulon megjegyzi, hogy a vaude-ville-t Vire, e normandiai

46 „*Faran la Canzonetta*, est un mot célèbre du cardinal *Mazarin*, qui nous connoissoit bien. Or, par *Canzonetta*, on ne peut entendre que le vaudeville. *Dufresny* a excellé dans ce genre, comme on peut voir à la fin de tous ses pieces. Mais il reste aussi de lui des chansons *anacréontiques* que les adorateurs de l'antiquité qualiseroient certainement d'*odes*, si *Dufresny* étoit plus ancien de quelques siecles.” „*Faran la Canzonetta*, *Mazarin* bíboros híres szava ez. Márpedig nem lehet másként felfogni, mint hogy a *Canzonetta* az a vaudeville. *Dufresny* kitűnt e műfajban, amint látható minden darabjának végén. De maradtak tőle *anakreoni* dalok is, melyeket az ókor csodálói bizonyosan *ódáknak* minősítenének, ha *Dufresny* néhány évszázaddal régebben élt volna.” [Antoine Sabatier de CASTRES], *Les trois siècles de notre littérature; ou tableau de l'esprit de nos écrivains, depuis François I, jusqu'en 1772, par ordre alphabetique*, Tome second, A Amsterdam, M. DCC. LXXIII., 57–58.

47 De ennek az ára az, hogy a műfaj megindul a színpad felé. Legkorábbi példám 1651-ből való. Többek között vaudeville-ek és chanson à boire-ok olvashatók itt: „Az első zenés francia komédia, bemutatva Franciaországban. Megzenésített pásztori darab. Bemutatva Issy Városában Párizs mellett, és a vincennes-i Kastélyban a Felsőgeik előtt 1659. áprilisban.” A szereplő személyek pásztorok és pásztorlányok, valamint egy szatír. *Les Oeuvres de Poesie, de Mr Perrin, contenant les Ieux De Poesie, Diverses Poesies Galantes, Des Paroles De Musique, Airs De Cours, Ars A Boire, Chansons, Noels Et Motets, Vne Comedie en Musique, L'Entrée De La Reyne, Et La Chartereuse*, A Paris, Chez Estienne Loyson, M. DC. LXI., 291.

48 A történeti poétikai szemlélet és Erdélyi János jogosít fel arra, hogy a *chanson populaire*-t így fordítsam: *népi dal*. Erdélyi János a *Népdalok és mondák* 2. kötetének végén olvasható, fontos és nevezetes, átfogó tanulmányában így írt: „A magyar nyelv nem ad egyszerű szót mailag a népdal kitételére. Így vannak ezzel több európai nyelvek; nevezetesen a francia *chanson populaire*-t használ, melly körülírás, a német *Volkslied*et mond, s ennek formájára van ütve a magyar *népdal*.” Vö. *Népdalok és mondák*, Második kötet, A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztí és kiadja ERDÉLYI János, Pesten, Magyar Mihálynál, 1847, 379. A megválaszolhatóságára vonatkozó kétellyel teli kérdést csak a megnevezés összehasonlítása után kerül elő: mi a magyar népdal? Illetve: mi a *chanson populaire*? – tette föl az utóbbi kérdést ugyanekkora szorongással Jean-Baptiste Weckerlin.

49 A vaudeville kapcsán a „vaudeville historique” kifejezés, amely a XVIII. századi poétikai adatok közt gyakori, kezdetben meglepett. De a versanyag egy részének beható olvasása hamar meggyőzött arról, hogy itt nagyon hasonló jelenségről van szó, mint Erdélyi Jánosnál, aki a *Népdalok és mondák* első kötetében szép számú szöveget közölt *Történeti, nemzeti dalok* cím alatt (317–346). A második kötetben még a szövegosztály címe ugyanaz, csak a *Történeti, nemzeti dalok* osztály már igen sovány, mindössze hat lapnyi, a harmadik kötetben pedig, amelyben az anyag felosztása jelentősen megváltozott, megmaradtak a *Nemzeti dalok*, de a »történeti dalok« helyét nem más, mint a *ROMÁNCOK és ROKON* foglalták el.

kis város területén találták fel, az ugyanilyen nevű folyónál. Azt mondják, Olivier Basselin a vaude-ville-ek legelső szerzője. Voiture igen tréfásakat szerzett.

Példa

A Je le crois bien... *dallamára*, DECHARLEVALTól

Que Cesar autrefois ait subjugué la France
Par sa sage conduire & sa rare prudence,
Je le crois bien.

Mais qu'il eut entrepris d'en faire la conquête,
S'il eut trouvé Louïs en tête;
Je n'en crois rien.

Que des plus grands Héros & des plus grands Monarques
On voit en Monseigneur briller toutes les marques;
Je le crois bien.

Mais que quel qu'il puisse être, il n'est pas fort à faire
A marcher dignement sur le pas de son pere,
Je n'en crois rien, &c.⁵⁰

Vagyis itt a vaudeville átkerült a szatírák osztályából a dalok, ráadásul a *chanson populaire* osztályába. 1715-ben megjelent kitűnő poétikai kézikönyvében megadta a dal általános definícióját, tovább tagolta a dalok osztályát, majd e finomabb felosztás után határozta meg a vaudeville-t:

A dalok hat fő fajtáját vesszük számításba; a megszokott vagy szerelmi dalt, mint amelyet az imént idéztünk; bacchusi vagy ivó-dalt; anti-bacchusi vagy borelles dalt; anti-erotikus vagy szerelemellenes dalt; szembeállító dalt és dalt pásztorokról.

A Vaudeville-ről

A Vaudeville a népi dal egyik fajtája, több versszakból áll, rendszerint történeti, és a leggyakrabban szatirikus.⁵¹

50 [André Phérolée de La CROIX], *L'Art de la Poésie Française et Latine, avec une idée de la Musique sous une nouvelle Methode*, par le Sieur de LA CROIX, A Lyon, chez Thomas Amalry, M. DC. XCIV., 304–305.

51 [Vincent-Claude CHALONS], *Règles de la Poesie Française, avec des observations critiques sur*

A XVIII. századi francia irodalomtörténet-írás is előállt néhány új szemponttal. Az egyik a *vaudeville* és a *Noël* (karácsonyi dal) műfajának közelsége, a másik valamiféle ellenköltészet, pontosabban a már kimerülőben lévő borpoézis kritikája, a harmadik pedig egy itáliai-francia párhuzam a *vaudeville* szempontjából. 1717-ből olvassuk:

Michel Pourrée, oly heves buzgalommal, hogy azt nem lehet eléggé dicsérni, néhány francia himnuszt szerzett, hogy magasztalja a Megváltó születését: példáját követve számos ilyen szereztek az egész királyságban, ezeket *Noëlek*nek nevezték, az ünnep ama napjáról, amelyre szánták őket: a kezdetüket nagy tiszteletadással énekelték, és csak a folytatásban keverték beléjük helytelenül olyan dolgokat, amelyek inkább illettek egy *vaudeville*-hez, mint egy énekhez a nagy misztériumról. A Dauphiné és Provence hegyi falvaiban még ma is vannak Énekgyűjtemények, amelyek ebben az időben készültek; jobban őrzik ezeket, mint a közösségi összeírásokat.⁵²

Természetesen a *Noël*, ugyanúgy, mint hazánkban, egész Franciaországban elterjedt volt, de ha már olykor a kezdete után olyan léha-locska jelleget öltött, mint egy *vaudeville*⁵³ (a *Noëlek*et természetesen nem a hívők közösségében énekelték, hanem Karácsony este családi és rokoni körben), akkor be kellett tagozódnia a *vau-de-vire* „normand tézisébe” is. Be is tagozódott. A Basselin-kutatók között már emlegetett Armand Gasté legelső, nyomtatásban megjelent kis könyvének tárgyát a *vire-i Jean Le Houx Noëljei* alkották. Gasté szerint Le Houx két, és csak két műfaj költője volt: a *vaudeville*-é és a *Noél*é. A karácsonyi énekek kéziratban maradtak, de Gasté állítása szerint autográf kéziratban, amely idővel a caëni könyvtárba került. Ezt a szálát nem követem tovább, mert elvinné tárgyunktól, mindenesetre a fiatal Gasté, aki az előszót még a párizsi École pratique des Hautes-Études-ben fogalmazta, 31 *Noélt* közölt „első alkalommal, a caëni könyvtár kézírata alapján, bevezetővel és jegyzetekkel”, 1862-ben.⁵⁴ És a

les Régles de la Versification Française qui sont à la fin de la Méthode latine de Port-Royal où l'on trouvera en même tems des Régles nouvelles qui condamnent les défauts de nos Poètes modernes, pour n'avoir pas observé l'exactitude requise dans la composition des Vers François, Par M. De Chalons, A Paris, Chez Claude Jombert, M. DCC. XVI., 332–333.

52 [Joseph MERVESIN], *Histoire et regles de La Poësie Française*, Aux dépens d'Estienne ROGER, A Amsterdam, Marchand Libraire, M. DCC. XVII., 79–80.

53 Magyarországról ilyen példa lehet a *Mennyországba jer, pajtás* kezdetű XVIII. századi mulatódal bekerülése a karácsonyi dramatikus játékokba *Betlehembe jer, pajtás* kezdettel, máskülönbén változatlan tartalommal. *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 38. sz.

54 Armand GASTÉ, *Les Noël's virois par Jean Le Houx, publiés pour la première fois d'après le manuscrit de la Bibliothèque de Caën, avec une introduction et des notes*, Caën, Le Gost-Clérisse éditeur, 1862.

„normand tézis” megerősödött: a vaudevire megalapítója és nagy alakja Olivier Basselin volt, az ő szövegeinek megjobbítója és a Noëlek nagy alakja pedig Jean Le Houx.

De térjünk vissza a XVIII. századi irodalomtörténészhez! Igen figyelemre méltót mond a bacchusi költészetről is:

A bacchikus költészet kifinomultsága csak azóta ismeretes jól Franciaországban, amióta az emberek lemondtak a szerelmeskedésről, hogy a borozó züllésnek adják magukat, és ez úgy történt, hogy hol a szerelmet állították szembe a borral, hol a bort a szerelemmel [...]. A dalszerzők ügyességéből rendszerint csak arra telik, hogy könnyen énekelhető dallamokra komponáljanak: tudnak hosszúakat és rövideket, melyek kapóra jönnek, hogy gondolataikat beléjük szorítsák, anélkül, hogy korlátozni kényszerüljenek ezeket vagy belefulladásztani a szószaporításba. [...] heveségüket az olaszok paszkvillusokkal lohasztják, míg a franciák többsége ezt a dalaiban teszi, mindig készen annak ünneplésére, ami éppen történik, gyakran felülmúlva a hírlapi bértollnokokat, és egy vaudeville-lel teszik közzé a legjelentősebb eseményeket, amelyekről feltárják vagy elhallgatják a jó és a rossz oldalt, a szeszélyük szerint.⁵⁵

Az utóbbi szövegegységből nagyon jól látható az időben a vaudeville helyváltatása a kultúra és a kommunikáció terén: elsekélyesedése összefügg azzal, hogy zsurnaliszta funkciókat tölt be. A klasszikus vaudeville-dal végének időszaka ez, az agónia ideje, és a vaudeville áttelepülésének időszaka a színpadra.

Most térjünk vissza az 1823-as ismertetéshez a Hasznos Multságokban, valamint az 1821-ben Caënben megjelent szövegkiadáshoz és előszóhoz! Amikor Kultsár István végigolvasta Louis Du Bois előszavát (végig elolvasta, mert ismertetésében előre haladó rendben összegzi a francia tanulmány általa és a maga számára fontosnak tartott részeit), egy meglehetősen stabil és érthető poétikai terminológiával is találkozott. Ez azért lényeges, hogy megértsük a könyvismertetés némileg homályos (5). mondatát: „Többnyire az énekeiben [t.i. Basselinnek – Sz. Cs.] bizonyos versezet vagyon, melly más más versezetek

55 „La finesse de la Poësie Bachique, n'a été bien connuë en France, que depuis que la plupart des hommes ont renoncé à la galanterie, pour donner dans la débauche du vin, & ç'a été en opposant tantôt l'amour au vin, & tantôt le vin à l'amour. [...] Les habiles Chansonniers ne composoient ordinairement, que sur des airs aisez à chanter: ils en savoient de longs & de courts dont ils se servoient à propos pour bien renfermer leurs pensées, sans être obligés de les restreindre, ou de donner dans le verbiage. [...] Les Italiens épuisent leur feu en Pasquinades, & la plupart des François font briller le leur dans des Chansons toujours prêts à célébrer tout ce qui arrive, ils devançant souvent les Gazetiers, & par un Vaudeville ils publient les événemens les plus considérables, dont ils relevent ou taisent les bons et les mauvais endroits, selon leur caprice.” [Joseph MERVESIN], *Histoire et regles de La Poësie Française*, Aux dépens d'Estienne Roger, A Amsterdam, Marchand Libraire, M. DCC. XVII., 181–182.

után ismét előfordúl.” Amíg a chanson „Dall”, amíg a chant „Ének”, amíg a célérer „magasztalni”, a chansonnier „Énekes”, a chanson à boire „ivónóta” jelentése semmi gondot nem okozott, tehát amíg a Louis Du Bois által elmondottak nehézség nélkül voltak vonatkoztatatók magyar anyagra. Kultsár Istvánnak azonban két, egymással összefüggő kifejezés jelentése óhatatlanul némileg bizonytalan volt: a *couplet* és a *refrain*. Szövegkiadásának előszavában Du Bois egy helyütt szinonimaként használta a két szót (*strophes ou couplets*), mindenütt másutt csak e két kifejezés valamelyikét. A strófa ugyanis a verssorokból megszerkesztett egész, függetlenül ennek az egésznek a belső szerkezetétől, azzal a feltétellel, hogy az egyes versszakokban nem lehet refrén, vagyis egy vagy több sorból álló ismétlődő rész. Ez a Du Bois által kiadott verses anyag Basselin-részében főleg a négysorosokból álló dalokra vonatkozik, és nem meglepő, hogy a párhuzamos magyar anyagban is így van. A XVIII. századi közköltészet *Társasági és lakodalmi költészet* kötet I.) A részében ilyen az Ó, mely szerencsétlen sorsom..., a Hallod-é, te szolgáló!..., a Kecskeméti csárdában..., a Bort iszom én, nem vizet..., a Víz van, de nem kellene..., az Ittas vagyok, boros vagyok... és változatai, a Kimentem én a szőlőbe... és az E szép szóra: jurátus... kezdetű ének.⁵⁶ A francia költészetben gyakoriak az olyan versszakok, melyeknek végén refrén (ismétlődő rész) áll; a strófa nem-ismétlődő része a couplet. Olivier Basselin XXV. vaudeville-jének első strófája így tagolódik (a couplet-t dőlt betűkkel írom):

Il faut boire, comme on dit, qui sa mere ne tette.
Puisque sommes tous sevreux, buvons donc de bon pot.
En rinsant nos gosiers, avallons nos miettes.

Refr. Et vuide le pot,
Tire-la-Rigaud!⁵⁷

A couplet és a refrain egészen extrém mennyiségi viszonya miatt egy *Mulatáshoz való nyájas ének* első versszakát idézem a magyar közköltészeti anyagból párhuzamként. A nem-refrénes részt, vagyis a honi couplet-t itt is dőlt betűvel jelzem:

Élek én mindaddig, míg Isten akarja,
Nem gondolok semmit irigyek szavára,
Hajdula-dudálom,
Duna-vizem lementében,
Refr. Haj, dínom, dínom-dánom, gyönyörű,
Zö-, zö-, zö-, zö-, zöldellő,

⁵⁶ RMKT XVIII/8, 60–65, 68–69.

⁵⁷ Du Bois, *i. m.*, 86.

Kedves Duna-vizem,
Édes Duna-vizem!⁵⁸

Vagyis Kultsár István ismertetésének (5). mondata így fordítandó vissza a francia terminológiára: * Többnyire az énekeiben refrén van, mely szövegében más és más couplet-k után ismételten visszatér.

Ami a könyvismertetés lábjegyzete nélküli egészét illeti, egyetlen alappilléren nyugszik. Az egyik állítás a következő: Basselin vaudeville-jei régi francia *bordalok*. „A szerelemről igen ritkán emlékeznek”. Ez azért hangsúlyozandó, mert az ismertetés jegyzetében meggett felhívásról innen tudható, hogy ez *nem* vonatkozik sem szerelmi énekekre, sem anakreóni dalokra. Az 1821-ben Caënben megjelent Basselin-anyagról Kultsár István komolyan vette az anakreontika kizárását. Du Bois így fogalmazott: „Noha a vire-i énekes, miként a Vau-de-Virekhez írott jegyzetekben bizonyítjuk – ismerte Anakreón és Horatius nyelvét és költeményeiket, úgy tűnik, ellentétben velük, ő nem tudta Venus mirtuszát egybekötni az öreg Szilénosz fiatal társának szőlővesszőjével.”⁵⁹

Az 1820-as évek elején Kultsár István joggal szólíthatott fel „a barátságos víg társaságokban énekelt víg Dallok” összegyűjtésére és kiadására, mert tudta, hogy a magyar Vaudeville létezik. Tudta, mert ismert olyan hazai *bordalok*, *ivónótákat* és *mulatóénekeket*, amelyek számos vonásukban kísértetiesen hasonlítanak Du Bois Basselin-anyagához. Kultsár örömmel fedezhette föl például, hogy a francia vaudeville-eket már ismert dallamokra szerezték, és ami nálunk a költemény címe alatti *ad notam*, az a francia kéziratokban és nyomtatványokban ez a cím alatti *Air:...*, amit egy már közismert dalszöveg kezdő szavai követnek. Csak egyetlen definíciót idézek erről: „A dal már ismert dallamra készül; asztal mellett éneklük, vagy barátokkal, vagy még egyedül is, hogy eltávoztassák a keserűséget és ráhangolódjanak a vidámságra. Amit *vaudeville*-nek nevezünk, szatirikus vagy gáncsolódó.”⁶⁰ Mivel terjedelmes és időben természetesen mindig változó, sőt olykor heterogén anyagot kellett gondoznia Louis Du Bois-nak is, ráadásul a legkülönbözőbb közegekben kellett elhelyeznie, a *vau-de-vire* ~ *voix de ville* ~ *vaudeville*-t, a *chanson de table*, a *chanson bachique*, a *bacchanale* stb. műfajmegnevezéseket rövid leírásban foglalta össze: ’rendszerint könnyed, olykor mégis igen emelkedett nem’, amelynek tárgya többnyire a bor és a cidre. Kultsár Istvánnál ilyen összefoglaló megnevezés a „víg, lágy, könnyű Dall”, a

58 RMKT XVIII/8, 83.

59 „Quoique le chantre virois fût instruit et connût, comme nous le prouérons dans les notes sur les Vaux-de-Vire, la langue aïnsi que les poësies d’Anacreon et d’Horace, il paraît qu’il ne sut pas, comme eux, allier le myrte de Vénus au pampre du jeune compagnon du vieux Silene.” Du Bois, *i. m.*, 19.

60 M. VIOLLET-LEDUC, *Précis d’un traité de Poétique et de Versification*, au Bureau de l’Encyclopédie portative, Paris, 1829, 204. (Kiemelés tőlem – Sz. Cs.)

„víg, nyájas, mulatságos [= multságban, mulatozáskor énekelt]⁶¹ Dall”. Ismerős lehetett számára a Basselinnek tulajdonított vaudeville-ek és közvetlen műfaji környezetük bizonyos darabjaiban a latin-francia nyelvkeverés, hiszen a magyar vaudeville is előszeretettel keverte az anyanyelvet a latinnal. Egy francia–latin és egy magyar–latin példával illusztrálom ezt a roppant természetes párhuzamos jelenséget:

Louons nostre hostel, *bibimus satis*
Et l’hoste, le quel *Nos pavit gratis*
Et sans reschigner, *onerans mensas*
De mets delicats.⁶²

In die in diem vinum est bibendum,
Taliter-qualiter est inebriandum.
Minden nap, minden nap jó borral kell élni,
Annyira, mennyire,
Annyira, mennyire
Meg kell részegedni.⁶³

Feltűnő, hogy mind a magyar, mind a francia vaudeville – itt a kifejezésen szűkebben bordalt értve – a XVIII. század végén és a XIX. század elején milyen erősen vonzotta a proverbialis észjárást. Bár a következő néhány példa a Basselinnek tulajdonított vaudeville-anyagból való, mivel címadások, bizonyosan a szövegkiadóknak tulajdoníthatók. Csak példaképp: „Le vin convient des vieillards” (A bor illik az öregembereknek),⁶⁴ „Il vaut mieux boire bien que philosopher mal” (Többet ér jól inni, mint rosszul filozofálni),⁶⁵ „Quand on veut punir ses ennemis il faut leur faire boire de l’eau” (Ha meg akarjuk büntetni ellenségeiket, vizet kell velük itatni), „Quand on est mort on ne boit plus” (Ha meghalunk, már nem iszunk).⁶⁶ És csak egyetlen hazai példa: mi egyik ivónótánk befejezésében, mint a kritikai kiadás jelzi, közmondás található.

Szabad a patak, de nem
a palack, kortyunként,
A részegség ennek szülőédesanyja.⁶⁷

61 Más értelmezésben, a korábbi XVIII. századi szóhasználatot tekintve: ’időtöltésre való’, ’unaloműző’. (Szerk. megj.)

62 XLVIII. Vau-de-Vire, DU BOIS, *i. m.*, 126.

63 RMKT XVIII/8, 43.

64 DU BOIS, *i. m.*, 137.

65 [Richard SEGUIN], *Essai sur l’histoire de l’industrie du Bocage en général, et de la ville de Vire, sa capitale, en particulier*, Par Richard Seguin, A Vire, Chez Adam Imprimeur, 1810, 364.

66 [Richard SEGUIN], *Histoire archéologique des Bocains, contenant les antiquités naturelles, civiles, religieuses et littéraires du Bocage*, Vire, Chez Adam, Imprimeur du Roi, 1822, 301, 341.

67 RMKT XVIII/8, 48.

**Úr Zákéus, Ur Zákéus! ez ugyan derék
ember, nem iszik üres pohárból, kótyom-
fittyem bögrétskéből, Uri vendégjeivel
tehát miként, tehát miként csak korty-
nyonként**

Igyál

őkör.

tó víz

*Szabad a' patak, de nem
a' palatzk.*

kortyon,
kortyon,
kortyon,
kortyon,
kortyon,
kortyon,
kortyon,
kortyon,
kortyon,
kortyonként,

A' részegség ennok szülő édes Anyya.

A vonatkozó jegyzet felhívja a figyelmet arra, hogy 1820-ban Dugonics Andrásnál proverbiumként megtalálható. Annál érdekesebb, hogy megtalálható már 1713-ban proverbiumai és adagiumai között, bár eléggé nehezen, mert Kisviczay Péter könyve ugyan ábécérendben adja anyagát, de a magyar nyelvű anyagot a latin sententiák alá rendezi. A latin és a magyar adagiumok nem nyelvi, hanem értelmi kapcsolatban állnak egymással, tehát kölcsönösen egymás tartalmát vagy jelentését világítják meg. Itt a következőt olvassuk:

Noctes atquè dies patet atri janua Ditis.

Szabad a' patak; de nem a palatzk.

Mindenkor az ördög a' szolgálattal.

Ovidius.⁶⁸

Ez alapján, több lépésben ugyan, de közelebb juthatunk az *Úr Zákéus, úr Zákéus!*... kezdetű ivónóta befejezésének értelméhez. Először is ne higgyünk el mindent első szóra Kisviczay Péternek: a latin verssor nem Ovidiustól való, hanem Vergiliustól. Az *Aeneas* 6, 127. sora a következő környezetbe ágyazódik:

68 [KISVICZAY Péter], *SELECTIORA ADAGIA LATINO-HUNGARICA In GRATIAM et USUM SCHOLASTICAE JUVENTUTIS COLLECTA, ET in Alphabeti Seriem concinnata. [...]*, Studio et vigilantia PETRI KIS VICZAY, p. n. Eccl. Aug. Conf. Cassov. Nat. Hun. Past. BARTPHAE Typis Civitatis, Anno 1713, 364.

Talibus orabat dictis, arasque tenebat,
 cum sic orsa loqui vates: Sate sanguine divom,
 Tros Anchisiade, facilis descensus Averno;
 noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
 sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
 hoc opus, hic labor est.

Sibylla jóslatából való e részlet, Lakatos István fordításában: „Míg ezt mondta s a szent oltárt könyörögve karolta, / Újra a szűz kezdett el szólani. »Ég unokája, / Trójai Anchisés fia! könnyü leszállni a mélybe – / *Nyitva a gyászteli Dishez, nap mint éj, a bejárat* –, / Ámde kijönni megint az Avernusból, fel a fényre, / Ez fáradságos feladat.” Minden travesztált *Aeneis* észjárása könnyen csinál az Alvilágból poklot, az Avernusból tavernát, s ha ez pincekocsmá, könnyű lemenni ide, de *feljönni* – újabb adagium – már *fáradságos feladat*. Az ivónóta koreográfiája szerint úgy kell innunk, hogy közben tudjuk: készen áll mindig az ördög a szolgálattal.

Du Bois szövegkiadását olvasva Kultsár István a francia bordalok között számos ismerős darabra lelt, amelyek a hazai dalokra emlékeztették. Ilyen szövegek vagy *ariák* (ez is közös a francia és a magyar anyag címeiben) az ún. abc-énekek is, vagy az egyes versszakokban és couplet-kban ismételtetett magánhangzókra épülő dalok. Például:

I, I, I,

Meg ne kapjon valami,
 Mert ha megkap, elviszi,
 Soha többet nem hoz,

I, I, I,

Meg ne kapjon valami.⁶⁹

Amour a prins sur moy rigour,
 Adieu vous dit, ma dame par amour,
 Esbatement et chanterie,

I i i i e.

Helas! is est fait de ma vie.

I i i i e.⁷⁰

A tanulmányban bejárt hosszú út végén ideje összegezni a magyar vaudeville összegyűjtésének és kiadásának a vágyát, amelyet a tárgyalt 1823-ból való könyvismertetés jegyzete fogalmazott meg: „Igen nagy szolgálatot tenne Nemzeti Literatúránknak, a’ ki az efféle víg Dallokat, mellyek számtalanok a’ mi Nemzetünknel, s a barátságos víg társaságokban énekeltetnek, öszve szedné, és Szerzőik nevének megjegyzésével kiadná.” Ez még a magyar dalok, a mindenféle hazai dal sokaságára vonatkozik. De semmi kétség, a folytatás a népdalokon belül a borhoz és az iváshoz kapcsolódó *ivó-dalok* és *bordalok* összegyűjtésének és kiadásának a vágyáról beszél:

69 RMKT XVIII/8, 45.

70 Du Bois, *i. m.*, 227. Ez egy *bacchanale* első versszaka.

Mert Édes Gergelynek Danáin, vagy Csokonaynak némelly Dallain kívül, Vodevilekel nem igen kedveskedhetünk: ha mind latszik is, hogy Tinódi Sebestyénnek, B. Amade Lászlónak, Horváth Adámnak Gyéniussai, több Magyar víg Énekeseket is támaszthatnának.

Jóslat ez, egyrészt megjóslása annak, hogy tekintélyes mennyiségű bordal fog megjelenni Erdélyi János háromkötetes gyűjteményében az 1840-es évek második felében. Másrészt megjóslása annak, hogy közel az idő, amikor majd a sárospataki *Érzékeny és vig dalok* köteteiben (1826, 1834), majd a *Népdalok és mondák* 2. kötetében békésen összeférnek egymás mellett a névtelen szerzőségű *Bordalok* és az *Iróktul* fejezetben vagy »könyv«-ben műköltők megzenésítésre váró darabjai.